ISSN 1822-2617
KAUNO ISTORIJOS METRAŠTIS
2013/13

Arūnas BUBNYS

Vokiečių karinės įstaigos Kaune 1941–1944 metais

Reikšminiai žodžiai: *Vokiečių armija vermachtas, komendatūros, Kauno apskritis, karo lauko komendantai.*

Rengdamasi pulti Sovietų Sąjungą Vokietija Rytuose sutelkė 145 divizijas. Per Lietuvą turėjo žygiuoti 40 vermachto divizijų. Šiaurės armijų grupės 18-oji armija (vadas – gen. plk. Georgas von Küchleris) gavo užduotį veržtis per Žemaitiją Mintaujos–Rygos kryptimi, 16-oji armija (vadas – gen. plk. Ernstas Buschas) – Kauno–Daugpilio kryptimi. Iš viso prieš Baltijos šalyse dislokuotus sovietų kariuomenės junginius buvo mesta 700 tūkst. vokiečių kareivių, 1 500 tankų, 12 000 patrankų ir daugiau kaip 1 200 lėktuvų. Šiaurės armijų grupės uždavinys buvo sutriuškinti Baltijos šalyse dislokuotas Raudonosios armijos (toliau – RA) Šiaurės vakarų fronto pajėgas ir užimti Leningradą. Lietuva tuomet buvo Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos (nuo 1941 m. birželio 22 d. – Šiaurės vakarų fronto) žinioje (vadas – gen. plk. F. Kuznecovas). Lietuvos teritorijoje buvo dislokuota 8-oji (vadas – gen. maj. P. Sobenikovas) ir 11-oji (vadas – gen. ltn. V. Morozovas) sovietų armijos. Pastarajai buvo pavaldus ir lietuviškasis 29-asis šaulių teritorinis korpusas, kuriam priklausė 179-oji ir 184-oji šaulių divizijos[1]. Visais atžvilgiais pranašesnės vermachto divizijos 1941 m. birželio 22 d. smogė RA triuškinantį smūgį ir lyg viesulas praūžė per Lietuvą. Pirmąją karo savaitę buvo užimta visa Lietuvos teritorija. Jau 1941 m. birželio 24 d. vermachtas be pasipriešinimo įžengė į Vilnių ir Kauną. Mūšiuose Lietuvoje žuvo tik 3 362 vokiečių karininkai ir kareiviai[2]. Sovietų kariuomenės nuostoliai nėra tiksliai žinomi, tačiau jie buvo daug didesni. Lietuvių aktyvistų

[1] J. Dobrovolskas, *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*, V., 1967, p. 18.
[2] K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti: dokumentinė apžvalga*, Vašingtonas, 1973, p. 284–285, 297.

fronto (toliau – LAF) vadovaujami sukilėliai (partizanai) aktyviai kovėsi su besitraukiančiais RA, todėl vermachtui buvo lengviau užimti Lietuvą. Dar iki vermachto įžengimo į Kauną ir Vilnių lietuvių sukilėliai ėmė kontroliuoti šiuos didžiausius Lietuvos miestus. Raudonosios armijos 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse tarnavę lietuviai taip pat aktyviai įsijungė į sukilimą ir stengėsi pasitraukti iš sovietinės armijos dalinių, padrikai slenkančių į Rusiją. Didesnei lietuvių karių daliai pavyko išvengti išsiuntimo į Rusiją ir likti tėvynėje. Į Rusiją, Polocko–Nevelio–Velikije Luki rajoną, atsitraukė ne daugiau kaip 1,5–2 tūkst. korpuso karių (iš jų – apie 70 karininkų), todėl Raudonosios armijos vadovybė buvo priversta korpusą likviduoti.

Lietuvoje liko apie 550–570 karininkų ir per 4 tūkstančius puskarininkių ir kareivių, tarnavusių 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse, karo mokykloje ir kitose Raudonosios armijos struktūrose. Traukiantis žuvo maždaug 140–150 lietuvių karių, tačiau šis skaičius nėra tikslus, nes suskaičiuoti tik tie kariai, kurių žūtis buvo nustatyta 1941–1942 m. Sukilimo metu vieni kariai žuvo kovodami su raudonarmiečiais, kiti, pasipriešinę ginklu, buvo nužudyti kaip nusikaltėliai. Keletas karininkų nusišovė, nenorėdami patekti į sovietų prievartos pragarą ar palikti Lietuvą. Didelė dalis žuvo per vokiečių aviacijos bombardavimus ar patekę į vokiečių ugnį. Sužeistųjų niekas neskaičiavo. Kelis šimtus lietuvių karių vokiečiai paėmė į nelaisvę ir pasiuntė į karo belaisvių stovyklas, kuriose ne vienas mirė, nepakėlęs žiaurių sąlygų[3].

Kauno kryptimi per Marijampolę puolė vermachto 16-osios armijos 2-asis korpusas, pirmąją karo dieną palaužęs sovietų kariuomenės pasipriešinimą pasienio zonoje. Pagal korpuso vado operatyvinio įsakymo projektą birželio 23 d. korpuso daliniams buvo numatyti šie uždaviniai:

- 32-ajai pėstininkų divizijai – pradėti žygį 3 val. ryto ir pulti plačiu frontu dviem kryptimis – per Sasnavą ir Plutiškes iki Mazūriškių, pietinei divizijos kolonai – per Pajuodupį, Pilviškius Rumšiškių link.
- 12-ajai pėstininkų divizijai – pereiti Šešupę ir žygiuoti plačiu frontu į šiaurės rytus iki Veiverių.
- 121-ajai pėstininkų divizijai – pajudėjus iš vietos 3 val. ryto, žygiuoti per Kazlų Rūdos miškus ir pasiekti rajoną abipus Pažėrų[4].

Sprendžiant iš įsakymo, vokiečių karinė vadovybė laikė Kauną tvirtove su gynybai parengtais fortais ir tikėjosi fortų gynybinių įtvirtinimų linijoje sulaukti smarkaus pasipriešinimo, kuriam įveikti reikia nemažai pastangų.

Birželio 23-iosios LAF atsišaukimas per radiją neliko neišgirstas vokiečių. Tai paskatino juos skubėti Kauno link. 2-ojo korpuso vadovybė apie 12–13 val. išsiuntė iš Marijampolės plentu Kauno link mišriai ginkluotą maždaug pulko dydžio rinktinę, vadovaujamą plk. Holmo. Jai buvo nurodyta skubiai pasiekti

---

[3] *Lietuvių tautos sukilimas: 1941 m. birželio 22–28 d.* / Moksl. red. A. Bubnys, S. Knezys, V., 2011, p. 492.

[4] *Karys*, 1971, Nr. 6, p. 184–189.

Kauną, išsiaiškinti, ar organizuota Kauno tvirtovės gynyba, ir užimti tiltus per Nemuną.

Tačiau Holmo rinktinės žygis nuolat strigo, nes susidurdavo su atsitraukiančiais raudonarmiečių daliniais. Vis dėlto po kautynių birželio 23 d. 18 val. 15 min. jai pavyko užimti Veiverius. Nors iki Kauno buvo likęs ne toks jau didelis atstumas, toliau puldama rinktinė vėl patyrė aršų sovietų dalinių pasipriešinimą ir įstrigo kautynėse ties Garliava iki birželio 24 d. pavakario[5].

Prie Kauno artėjo ir kitos korpuso dalys. Naktį į birželio 24-ąją korpuso vadas pasirašė įsakymą dėl birželio 24 d. puolimo ir iškėlė tokius uždavinius:

- 32-ajai pėstininkų divizijai – prasiveržus per miškus, žygiuoti per Pajiesį ir pasiekti Nemuną rytiniame Kauno pakraštyje;
- 12-ajai pėstininkų divizijai – žygiuoti per Jurginiškius ir, pasiekus Vaišvydavos dvarą, pasiruošti birželio 25 d. pulti V fortą ir užimti Nemuno kilpos rajoną;
- 121-ajai pėstininkų divizijai – pulti vakarinio Kauno pakraščio link ir pralaužti priešininko gynybą fortų linijoje; jeigu puolimas pavyktų, prasiveržti iki Nemuno šiaurinio tilto rajone; puolimui nepavykus, tęsti jį birželio 25 d.[6]

Matyt, keliant uždavinį 121-ajai pėstininkų divizijai, omenyje turėtas Vilijampolės tiltas. Akivaizdu, kad į birželio 23 d. pabaigą korpuso vadovybei jau buvo žinoma, jog išlikęs nesusprogdintas tik vienas tiltas, todėl buvo patikslintas ir uždavinys Holmo rinktinei. Jai buvo įsakyta mėginti staiga puolant užimti priešo nesunaikintą šiaurinį Kauno tiltą, o atakai nepavykus – pulti Kauno tvirtovę tarp II ir III fortų ir mėginti prasiveržti prie geležinkelio tilto.

Birželio 24 d. apie pietus, kai Holmo rinktinė dar kovėsi įstrigusi kautynėse prie Garliavos, maždaug už 8 km nuo Kauno, vokiečiai netikėtai gavo leitenanto Flohreto pranešimą per Kauno radiją. Vokiečių štabo dokumentuose apie šį pranešimą įrašyta:

> *Kauno radijo siųstuvas ir jo apylinkė užimti vienos grupės, leitenantui Flohret, Feldpostnummer 2178, vadovaujant. Du sovietų batalionai pasisiūlė sudėti ginklus. Tiltas sunaikintas. Garinis keltas gali būti panaudotas. Miestas yra tvirtai lietuvių rankose. Lietuvių kariniai daliniai jį gina, yra vokiečiams draugiški ir prašo, kad nebūtų apšaudomi. Leitenantas prašo paspirties.*[7]

Pirmieji vermachto daliniai Kaune pasirodė 1941 m. birželio 24 d. 17 val. 15 min. Tačiau vokiečių karinė vadovybė lietuvių partizanų nepripažino savo sąjungininkais. Sausumos kariuomenės vyriausioji vadovybė (OKH) 1941 m. birželio 26 d. direktyva įsakė mažesnius lietuvių partizanų dalinius nuginkluoti, o didesniems daliniams panaudoti kovojant su RA reikėjo gauti sausumos

---

5 Ten pat.
6 Ten pat.
7 Ten pat.

kariuomenės vyriausiosios vadovybės sutikimą[8]. 1941 m. birželio 26 d. į Kauną atvyko Šiaurės armijų grupės vyriausiasis vadas Wilhelmas Ritteris von Leebas, o kitą dieną čia persikėlė 16-osios armijos štabas. 1941 m. liepos 1 d. į Kauną atvyko ir vermachto Šiaurės armijų grupės štabas[9]. Beje, įvairių vermachto dalinių vadai ignoravo lietuvių sukilėlių vaidmenį išlaisvinant Kauną iš sovietų ir Kauno „užėmimo“ nuopelnus priskyrė sau. 16-osios armijos vadas generolas Ernstas Buschas liepos 2 d. įsakyme nuopelnus dėl nepaprastai greito sovietų kariuomenės pajėgų išvijimo iš Lietuvos teritorijos priskyrė vien vermachtui, net neužsimindamas apie lietuvių sukilėlius.

Vermachtui toliau veržiantis į Rytus, Lietuva tapo vokiečių kariuomenės užnugario sritimi (vok. *Rückwärtiges Heeresgebiet*). Paskui kovojančius vermachto dalinius sekė užnugario apsaugos divizijos. Okupuotoje Lietuvoje jos įsteigė pirmąsias vermachto komendantūras. Nuo 1941 m. liepos 2 d. vermachto apsaugos divizija Nr. 281 (*Sicherungsdivision* 281), vadovaujama gen. ltn. Friedricho Bayerio, perėmė 16-osios armijos užnugario kontrolę. Divizijos štabas tą pačią dieną įsikūrė Kaune. 281-ajai divizijai papildomai buvo priskirtas 609 sargybos batalionas ir lauko žandarmerijos būrio Nr. 691 trečioji kuopa. Kaune buvo įsteigta karo lauko komendantūra Nr. 821 (*Feldkommandantur* 821) ir jai pavaldi vietos komendantūra (*Ortskommandantur* III 359)[10]. Baltijos šalių karinei administracijai vadovavo kariuomenės užnugario srities vadas generolas Karlas von Roques. Jo štabas iki 1941 m. liepos 17 d. rezidavo Kaune, paskui persikėlė į Rygą. Svarbiausias vokiečių karinės administracijos uždavinys buvo palaikyti rimtį ir tvarką. Svarstyti svarbesnius politinius klausimus karinei administracijai buvo uždrausta[11].

Vakarinė Lietuvos dalis buvo pavaldi minėtai 821-ajai Šiaurės armijų grupės karo lauko komendantūrai, įsteigtai Kaune. Šiai komendantūrai iš pradžių vadovavo gen. maj. Robertas von Pohlis (1876–1946), anksčiau buvęs Austrijos karo atašė Berlyne. 1941 m. rugsėjo pab. jis buvo atleistas iš pareigų už girtavimą. Jo pareigas laikinai ėjo papulkininkis Hartwigas. Kauno komendantūrai, be jau minėto 609-ojo apsaugos bataliono, buvo pavaldūs 11-asis vokiečių rezervinės policijos batalionas (vadas – maj. Franzas Lechthaleris) ir slaptosios karo lauko policijos padalinys Nr. 705 (*Geheime Feldpolizei* 705). 11-ojo bataliono vadui buvo pavesta Kaune sukurti vokiečių tvarkos policijos struktūrinius padalinius[12]. 1941 m. lapkričio 1 d. Lietuvos apsauginės srities komendantu vietoje R. von Pohlio buvo paskirtas buvęs Vokietijos karo atašė Lietuvoje pulkininkas (nuo 1942 m. – generolas majoras) Emilis Justas

---

8 K. Škirpa, op. cit., p. 338.

9 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996, S. 53.

10 Ten pat, S. 53.

11 S. Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Laendern 1941-1944*, Helsinki, 1973, S. 74.

12 K. Stang, ten pat, S. 54.

(1886–1947). Lietuvos vyriausiojo karo lauko komendanto pareigas E. Justas ėjo beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos (1944 m. gegužės mėn.). Jo pavaduotoju karo lauko komendantūroje dirbo iš Austrijos kilęs pulkininkas Friedrichas Baueris, kuris vadovavo komendantūros I-a, I-b ir I-c skyrių darbui. Be to, E. Justui buvo pavaldi karo lauko žandarmerijos grupė, kurią sudarė 1 karininkas ir 12 eilinių žandarų[13]. E. Justo vadovaujama komendantūra įsikūrė buvusios Krašto apsaugos ministerijos pastate, Kaune (tuometinis adresas – Gedimino g. 19). 1942 m. pradžioje komendantūros Ia skyriui vadovavo maj. Hentschelis, IIa skyriui – kpt. Rottleris. Be karo lauko komendantūros, Kaune veikė ir vietos komendantūra (vok. *Ortskommandantur*). Ji savo patalpas turėjo tame pačiame pastate Gedimino g. 19. Šiai komendantūrai 1942 m. pradžioje vadovavo kpt. Güssas. Karo lauko komendantūros pastate taip pat buvo įsikūręs kariuomenės aprūpinimo punktas (vadovas – vyr. ltn. Kade) ir intendantūra (intendantas – Wilke)[14]. Mažesniuose Lietuvos miestuose veikė vermachto vietos komendantūros. Karo lauko komendantūroje tarnaudavo 12 karininkų ir 40 puskarininkų bei eilinių, o vietos komendantūrose – po 2-3 karininkus ir 12–20 eilinių. Didesniuose miestuose karo lauko komendantūroms buvo pavaldūs 1-2 vokiečių apsaugos batalionai, vietos komendantūroms – kuopos. E. Justui buvo pavaldus sargybos batalionas Nr. 506 (ar 605), kurį sudarė trys kuopos (apie 450 žmonių). Bataliono štabas apsistojo Kaune, kuopos paskirstytos geležinkelių ir kelių apsaugai. Netiesioginei E. Justo dispozicijai priklausė ir Šiauliuose dislokuotas 307-asis krašto šaulių batalionas (vok. *Landesschützen-Bataillon*), kurį sudarė štabas ir dvi kuopos. 506-ojo sargybos bataliono (vok. *Wachbataillon*) štabas ir viena kuopa dislokavosi Kaune. Ši kuopa saugojo objektus nuo Kauno iki Virbalio ir budėjo įvairiuose postuose Kauno mieste (trofėjų amunicijos sandėlis, ginklų remonto dirbtuvės, kariuomenės aprūpinimo maisto produktais parduotuvė ir kt.)[15]. Be to, karo lauko komendantūroms buvo pavaldžios slaptosios karo lauko policijos ir žandarmerijos grupės. Joms vadovavo komendantūrų žvalgybos viršininkai. Karo belaisvių apsaugai skirti papildomi vermachto daliniai. Karo lauko komendantūros užnugario sritys turėjo kur kas mažiau etatų negu vokiečių civilinės valdžios valdomos sritys. Karinės instancijos užnugaryje privalėjo palaikyti rimtį ir rūpintis saugumu, saugoti karinius objektus, geležinkelius, kovoti su partizanais ir sabotuotojais. Vokiečių karinė administracija Lietuvą valdė, kol buvo įvesta civilinė valdžia – 1941 m. liepos 25 d. Iki tol vermachto komendantūros sprendė beveik visus karinius ir civilinius reikalus. Karo komendantų įsakymais imti įkaitai, buvo sušaudomi okupacinei valdžiai nusikaltę civiliai gyventojai ir karo belaisviai, konfiskuojami valstybiniai ir kooperatiniai sandėliai, nustatomos kainos ir

---

[13] 1945 09 05, E. Justo tardymo protokolas, *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA)*, f. K-1, ap. 58, b. 796/3, l. 30, 31.

[14] Vokiečių karinės įstaigos Lietuvoje 1942 m., *LCVA*, f. R-678, ap. 1, b. 4, l. 9-9 a. p.

[15] Generolo Emilio Justo parodymai, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, Nr. 10, p. 173–175.

pinigų kursas, kariuomenės reikalams užiminėjami butai ir kiti pastatai, rekvizuojami arkliai, maisto produktų ir degalų atsargos, nustatomos komendanto valandos ir t. t.[16]

1942 m. gegužės 5 d. Lietuvos generalinės srities karo komendantas E. Justas susitarė su generaliniu komisaru Lietuvai A. T. von Rentelnu dėl 1919–1924 m. gimusių jaunuolių mobilizavimo transporto talkininkų tarnybai ir jų pasiuntimo į frontą. Karo talkininkų registracija turėjo būti vykdoma 1942 m. gegužės 8, 9 ir 11 d. Iš viso planuota atrinkti 7 tūkst. karo talkininkų. Iš Kauno numatyta paimti 1 720 žmonių, iš Marijampolės – 560, iš Panevėžio – 480, iš Ukmergės – 420, iš Vilniaus – 2 240, iš Šiaulių – 1 070, iš Tauragės – 510. Paimtieji karo talkininkų tarnybon daugiausia turėjo atlikti vežikų pareigas. Transporto talkininkų registraciją turėjo vykdyti vietinės darbo biržos kartu su vermachto vietos komendantūromis[17]. Lietuvių tautinis pogrindis priešinosi šiai mobilizacijai ir ragino jaunuolius ją boikotuoti. Pogrindinis *Lietuvių tautinio fronto biuletenis* demaskavo vokiečių klastą: „Visi tie vyrai, kurie sakytą dieną Kaune užsiregistravo, vokiečių buvo sulaikyti ir su stipriomis sargybomis nuvaryti į kareivines (...) Paskui buvo pakištas jiems popierius pasirašyti, kad sutinka vykti savanoriais į Rytų frontą“[18]. Okupacinei valdžiai sunkiai sekėsi surinkti planuotą skaičių karo talkininkų.

Karo lauko komendantai jiems pavaldžioje teritorijoje turėjo neribotą valdžią. Kauno karo lauko komendantūros veiklos sritis sutapo su Kauno apygardos ribomis (ši apygarda apėmė Kauno, Alytaus, Kėdainių, Marijampolės, Lazdijų, Šakių ir Vilkaviškio apskritis). Tačiau iki 1944 m. pradžios, kol nebuvo įsteigtos Šiaulių ir Panevėžio karo lauko komendantūros, Kauno karo lauko komendantūros žinioje buvo ir pastarųjų apygardų teritorija[19]. 1941 m. rugsėjo 3 d. žiniomis, Kauno karo lauko komendantūrai buvo pavaldžios šios vietos komendantūros: Marijampolės (įskaitant Kalvariją ir Lazdijus), Vilkaviškio (įskaitant Šakius ir Pilviškius), Jonavos, Ukmergės, Utenos (įskaitant Zarasus ir Rokiškį), Panevėžio (įskaitant Kėdainius ir Biržus). Prie šių komendantūrų buvo priskirti vokiečių policijos ir sargybos batalionų padaliniai. Ryšys tarp Kauno ir vietos komendantūrų buvo palaikomas per kurjerius[20].

Lietuvos valdžios organų savarankiškumo vokiečių karinė administracija nepripažino, tačiau su jais bendradarbiavo ir pastarųjų pagalbos nevengė. Jau 1941 m. birželio 25 d. karo lauko komendantas R. von Pohlis Kauno

---

16 Generolo Emilio Justo parodymai, ten pat, p. 173; *Masinės žudynės Lietuvoje*, 1 d., V., 1965, p. 331.

17 Gen. E. Justo 1942 m. gegužės 5 d. raštas dėl transporto talkininkų mobilizacijos, *LCVA*, f. R-678, ap. 1, b. 6, l. 40–42.

18 *Lietuvių tautinio fronto biuletenis*, 1942, gegužės 10, Nr. 1.

19 Generolo Emilio Justo parodymai, ten pat, p. 173, 174.

20 1941 09 03, Karo lauko komendantūros Nr. 821 raštas, *LCVA*, f. R-678, ap. 1, b. 1, l. 1–2.

dienraštyje *Į laisvę* paskelbė potvarkį, reguliuojantį jam pavaldžios teritorijos gyventojų padėtį:

> *Visi valdininkai, tarnautojai ir darbininkai turi tuojau pradėti darbą savo ligšiolinėje darbovietėje. Niekas neturi teisės darbo vietos palikti. Priešingu atveju bus baudžiamas. Prekybos įstaigos ir krautuvės, ypatingai maisto krautuvės, turi būti atidarytos. Ligi šiol nustatytos kainos ir toliau pasilieka galioje. Vokietijos Reicho pinigai galioja santykiu 1 markė lygi 10 rublių.*[21]

1941 m. birželio 28 d. R. von Pohlis liepė lietuviškosios Kauno karo komendantūros komendantui Jurgiui Bobeliui paskelbti įsakymą dėl lietuvių sukilėlių būrių nuginklavimo ir ginklų pristatymo į Kauno karo komendantūrą[22]. Už ginklų nepristatymą pagrasinta griežtais karo meto įstatymais. Vietoj nuginkluotų partizanų būrių turėjo būti steigiamas lietuvių policijos batalionas, kuris iš pradžių vadinosi Tautinio darbo apsaugos batalionu. Apie mėnesį trukęs vokiečių karinės administracijos valdymo laikotarpis baigėsi 1941 m. liepos 28 d., kai į Kauną atvykęs Ostlando reicho komisaras Hinrichas Lohse paskelbė atsišaukimą dėl vokiečių civilinės valdžios įvedimo Lietuvoje. Užnugario saugumo užtikrinimo funkcijas Lietuvoje 1941 m. liepos pab. iš 281-osios divizijos perėmė 207-oji apsaugos divizija, kuriai buvo pavaldi ir 821-oji karo lauko komendantūra su vietos komendantūromis[23]. Karinės administracijos valdymas ypač didelės žalos Lietuvai ir jos gyventojams (išskyrus žydus) nepadarė. Nors karinė administracija nepripažino Lietuvos laikinosios vyriausybės ir Lietuvos valstybingumo, tačiau su lietuviškomis įstaigomis bendradarbiavo. Karinė valdžia mažiau kišosi į vietinių įstaigų darbą negu ją pakeitusi vokiečių civilinė okupacinė valdžia. Vokiečių karinei administracijai labiausiai rūpėjo saugumo ir vermachto aprūpinimo maisto produktais bei kuru reikalai. Dėl to lietuvių įstaigos iš pradžių turėjo reliatyviai didesnę veiksmų laisvę, negu įvedus civilinę vokiečių valdžią.

1942 m. vasaros pradžioje Lietuvoje ir Latvijoje vermachto komendantūros buvo pertvarkytos. Karo lauko komendantūros buvo pavadintos vyriausiosiomis lauko komendantūromis (vok. *Oberfeldkommandantur*, OFK), o jų komendantai – vyriausiaisiais karo lauko komendantais ir Latvijos arba Lietuvos apsaugos sričių komendantais[24]. Kauno vyriausiajai karo lauko komendantūrai buvo suteiktas 396 numeris, o Kauno vietos komendantūrai (vok. *Ortskommandantur*, OK) – 350 numeris. E. Justui pavaldus 506-asis batalionas 1943 m. birželio mėn. buvo atšauktas iš Kauno ir išsiųstas į Šiaurės armijų grupės fronto užnugarį. Jo vieton buvo atsiųstas kitas vokiečių apsaugos batalionas (Nr. 946), kurį

---

21 *Į Laisvę*, 1941, birželio 25, Nr. 2.

22 1941 06 28, Kauno karo komendanto įsakymas Nr. 9, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA)*, f. R-1444, ap. 1, b. 8, l. 35.

23 K. Stang, ten pat, S. 55.

24 Generolo Emilio Justo parodymai, ten pat, p. 179, 180.

sudarė keturios kuopos po 150 žmonių. Batalionui vadovavo atsargos majoras de la Campe. Viena šio bataliono kuopa liko Kaune ir perėmė visus čia saugomus objektus, kitos kuopos saugojo Jonavos, Šiaulių ir Panevėžio ruožų geležinkelius ir kelius[25]. Kaune veikusią sovietinių karo belaisvių stovyklą Nr. 336 1943 m. rudenį saugojo vokiečių krašto šaulių batalionas Nr. 530[26]. Tarp Kaune dislokuotų vokiečių karinių dalinių nuo 1942 m. liepos mėn. yra minimas ir 875-asis krašto šaulių batalionas (*Ldsch. Btl.* 875). Jo vadas buvo maj. Adalbertas Haidas (gim. 1884 m.), o jo adjutantas – kpt. Hermannas Kaufmannas (gim. 1893 m.). Batalioną sudarė keturios kuopos[27].

Nuo 1943 m. vidurio vis labiau plintant sovietiniam partizaniniam judėjimui, padaugėjo darbo ir vermachto komendantūroms. Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaitoje už 1943 m. birželio mėn. rašoma, kad „banditų“ veikla vis labiau stiprėjo ir iš rytinių Lietuvos apskričių plito į centrinę ir vakarinę Lietuvos dalis. Per mėnesį buvo užfiksuoti 156 sabotažo ir diversijų atvejai, tarp jų – 37 geležinkelių sprogdinimai (1943 m. rugpjūčio mėn. sabotažo ir diversijų skaičius išaugo iki 271 atvejo). Padaugėjo diversijų Tauragės–Šiaulių ir Šiaulių–Daugpilio ruožuose. Padažnėjo ir automobilių bei sunkvežimių užpuolimų (tokių užfiksuota atkarpoje tarp Babtų ir Raseinių). Ataskaitoje rašoma, kad „gaujoms“ sutramdyti vietinių policijos pajėgų neužtenka. 1943 m. birželio mėn. Kaune buvo dislokuoti keli 396-ajai karo lauko komendantūrai pavaldūs daliniai: 946 apsaugos batalionas (jį sudarė štabas, 1 vokiečių kuopa ir 1 ukrainiečių kuopa bei ukrainiečių pėstininkų ir kavalerijos būrys), žvalgybos padaliniai, karo belaisvių stovyklą saugojęs 530-asis krašto šaulių batalionas, įvairios transporto, statybos, kariuomenės aprūpinimo ir sanitarijos tarnybos, abvero Kauno filialas, aviacijos ir zenitinės artilerijos padaliniai. 1943 m. liepos 31 d. duomenimis, Kauno miesto ir apygardos komendantūrų žinioje kariniuose daliniuose ir tarnybose tarnavo iš viso 567 karininkai, 268 tarnautojai, 1 627 puskarininkiai ir 7 926 kareiviai[28]. 1943 m. rugpjūčio mėn. Kauno 396-ojoje vyriausiojoje komendantūroje tarnavo 15 karininkų, 11 tarnautojų, 60 puskarininkių ir 45 eiliniai (iš viso 131 žmogus). Tuo pat metu Kauno 350-ojoje vietos komendantūroje (vok. *Ortskommandantur*) tarnavo 2 karininkai, 1 tarnautojas, 11 puskarininkių ir 7 eiliniai (iš viso 21 žmogus)[29].

1943 m. gruodžio 31 d. žiniomis, 396-ojoje OFK tarnavo 126 pareigūnai, o 350-ojoje OK – 23 pareigūnai. Tuo pat metu Kauno mieste buvo net

---

[25] Gen. E. Justo parodymai, ten pat, p. 184.

[26] 1943 09 30, Karinių dalinių dislokacija Lietuvos apsauginėje srityje, *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 1045, l. 186.

[27] 1942 07 26, 875-ojo krašto šaulių bataliono vadovybės sudėtis, *LCVA*, f. R-924, ap. 1, b. 1, l. 104.

[28] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. birželio mėn., *LYA*, f. 3377, ap. 58, 1045, l. 3–4, 7, 10–14, 26.

[29] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. rugpiūčio mėn., ten pat, ap. 58, b. 1045, l. 113.

96 karinės įstaigos ir dislokuoti daliniai. Šiose įstaigose ir daliniuose Kaune tarnavo 5 883 kariškiai, tarp jų – 226 karininkai[30].

Padažnėjo vermachto įstaigų užpuolimų. Transporto linijų ir karinių objektų saugumui užtikrinti Kauno vyriausiosios karo lauko komendantūros (Nr. 396) dispozicijoje 1943 m. lapkričio mėn. buvo 946-asis apsaugos batalionas, 255 lietuvių policininkai ir 9-i Rytų sargybos (ukrainiečių) būriai (450 žmonių). Dauguma sargybos postų buvo paskirstyta Kauno–Šiaulių, Kauno–Kybartų, Šiaulių–Mažeikių, Linkaičių–Panevėžio geležinkelio ruožuose. Šių pajėgų neužteko geležinkeliams visiškai apsaugoti nuo sprogdinimų ir diversijų[31]. 1943 m. lapkričio mėn. buvo užregistruoti 77 sabotažo (tarp jų – 11 geležinkelio sprogdinimų), diversijų ir ginkluotų užpuolimų atvejai. Policija šukavo miškus ir vykdė kovos su partizanais operacijas. Tokios operacijos lapkričio pradžioje buvo vykdomos Biržų apskrities miškuose ir Stumbriškio apylinkėse. Netoli Stumbriškio buvo nukauti 5 sovietų parašiutininkai, suimta 20 partizanų ir sudegintos 4 sodybos, paimta daug sprogmenų, ginklų ir amunicijos. Operacijų metu buvo nukauti 2 vokiečių policininkai ir 1 sužeistas. Kovai su parašiutininkais buvo naudojama speciali grupė – vadinamoji *Jagdkommando* (6 puskarininkiai ir 60 kareivių), Kauno ir Šiaulių vermachto komendantūrų lauko žandarmerijos būriai ir kitos pajėgos[32]. Partizanų ir kriminalinių elementų veikla pasireiškė ne tik provincijoje ir miškinguose rajonuose, bet net pačiame Kauno mieste. 1944 m. sausio 2 d. penki ginkluoti ir rusiškai kalbantys banditai įsiveržė į vieną namą Kaune, apiplėšė namo gyventojus ir išprievartavo dvi moteris[33]. 1944 m. vasario 10 d. vokiečių žandarmerija kartu su lietuvių kriminaline policija Vilijampolėje bandė sulaikyti 4 plėšikaujančius ginkluotus asmenis. Kilus susišaudymui, vienas lietuvių kriminalinės policijos pareigūnas buvo sužeistas, trys plėšikai pabėgo VIII forto kryptimi ir vienas plėšikas buvo nušautas[34]. 1944 m. sausio 16 d. Burbinės miške medžiojantį Kauno miesto ir apskrities policijos vadą Juozą Dženkaitį užpuolė sovietiniai partizanai. Susišaudymo metu J. Dženkaitis žuvo. Po kelių dienų jis buvo palaidotas Kauno karmelitų kapinėse[35]. 1944 m. sausio 21 d. OFK priklausęs 946-asis apsaugos batalionas buvo iš Lietuvos išsiųstas, jo vieton atsiųstas 667-asis krašto šaulių batalionas. Bendras komunikacijas saugojančių dalinių ir tarny-

---

[30] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. gruodžio mėn., *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 1045, l. 324, 323–326, 333.

[31] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. lapkričio mėn., ten pat, b. 1045, l. 308–309.

[32] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. lapkričio mėn., ten pat, b. 1045, l. 363–364.

[33] 1944 02 06, Lietuvos apsauginės srities komendanto pranešimas apie partizanų veiklą 1944 m. sausio mėn., ten pat, b. 1049, l. 51a.

[34] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1944 m. vasario mėn., ten pat, b. 1049, l. 63.

[35] Ten pat, b. 1049, l. 53; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, V., 2008, p. 656–657.

bų skaičius 1944 m. sausio mėn. sumažėjo[36]. Kovai su partizanais Kaune buvo suformuoti 5 specialūs būriai (vok. *Jagdkommandos*), tačiau jų veikla nepasižymėjo efektyvumu, nes stokota transporto priemonių, specialūs būriai vėluodavo atvykti į operacijų vietą (partizanų dislokavimosi ir diversinės veiklos vietas)[37].

Vienas svarbiausių komendantūros uždavinių – organizuoti kariuomenės aprūpinimą maistu. Kariniai daliniai netgi buvo siunčiami padėti žmonėms nuimti derlių. Pavyzdžiui, 1943 m. rugsėjo mėn. Lietuvos apsauginės srities komendanto štabo intendantas bulviakasiui pasiuntė 300 latvių legionierių, apie 100 vokiečių ir 80 turkmėnų kareivių. Įvairiems kariuomenei reikalingiems darbams Kaune ir apylinkėse buvo steigiamos naujos žydų darbo stovyklos: Šančiuose – 800 asmenų, Kaišiadoryse – 400 asmenų stovykla. Dar viena žydų darbo stovykla numatyta įsteigti Babtuose[38]. 1943 m. gruodžio mėn. 946-ajam batalionui pavaldūs ukrainiečių būriai perduoti Šiaurės armijų grupei ir iš Kauno išvyko. Juos pakeitė dvi lietuvių savisaugos kuopos[39].

Kauno vermachto komendantūrai buvo pavaldus ir karo lauko teismas, nagrinėjęs kariškių ir policininkų bylas. 1943 m. lapkričio mėn. šis teismas nagrinėjo 134 bylas, priėmė 19 nuosprendžių. Dažniausiai buvo teisiama už įvairius drausmės pažeidimus, dezertyravimą ir kariškių įvykdytus kriminalinius nusikaltimus. Vienam nuteistajam – grandiniui Herbertui Frölichui – 1943 m. lapkričio 22 d. buvo įvykdytas mirties nuosprendis[40].

1943–1944 m. sandūroje į Kauną atvyko pionierių kuopa, kuri gavo užduotį įrengti Kaune gynybinius įtvirtinimus[41]. Vyriausiojo karo lauko komendanto (E. Justo) veiklos kompetencija apsiribojo jo tarnybos sritimi ir jam tiesiogiai pavaldžiais daliniais. E. Justas neturėjo jokių įgaliojimų įsakinėti pražygiuojantiems ar ilgesnį laiką Lietuvoje apsistojantiems vermachto daliniams ir įstaigoms. Karo belaisvių reikalai taip pat buvo ne jo, o karo belaisvių komendanto Lietuvoje pulk. Schimrigko žinioje[42]. 1944 m. gegužės 31 d. žiniomis, vermachto vietos komendantūra Kaune jau turėjo kitą numerį – OK I/404. Komendantas buvo maj. Zacheja, jo pavaduotojas – kpt. Schambachas. Šioje komendantūroje tarnavo 3 karininkai, 2 tarnautojai, 15 puskarininkių ir 6 eiliniai[43].

---

[36] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1944 m. sausio mėn., ten pat, b. 1049, l. 2–3.

[37] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1944 m. vasario mėn., ten pat, b. 1049, l. 58.

[38] 1943 10 01, Lietuvos apsauginės srities komendanto štabo pranešimas, ten pat, b. 1045, l. 238.

[39] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. gruodžio mėn., ten pat, b. 1045, l. 312.

[40] Lietuvos apsauginės srities komendanto ataskaita už 1943 m. lapkričio mėn., ten pat, b. 1045, l. 410.

[41] Generolo E. Justo parodymai, ten pat, p. 185.

[42] Ten pat, p. 187.

[43] 1944 05 31, Komendantūrų personalinė sudėtis Kauno srityje, *LYA*, f. 3377, ap. 58,

Išvados

Nacistinės Vokietijos okupuotuose kraštuose buvo steigiamos vokiečių karo komendantūros. Vermachto komendantūrų tinklas sukurtas ir vokiečių okupuotoje Lietuvoje, kuri oficialiai pavadinta Lietuvos generaline sritimi. Centriniai okupacinės valdžios organai rezidavo krašto administraciniame centre – Kaune. Čia buvo įsteigta ir 821-oji karo lauko komendantūra (vok. *Feldkommandantur* 821) bei jai pavaldi vietos komendantūra (*Ortskommandantur* III 359). Svarbiausias vokiečių karinės administracijos uždavinys buvo palaikyti rimtį ir tvarką. Svarstyti svarbesnius politinius klausimus karinei administracijai buvo uždrausta. Lietuvą valdė vokiečių karinė administracija, kol buvo įvesta vokiečių civilinė valdžia – 1941 m. liepos 25 d. Iki tol vermachto komendantūros sprendė beveik visus karinius ir civilinius reikalus. Karo komendantų įsakymais imti įkaitai, buvo sušaudomi okupacinei valdžiai nusikaltę civiliai gyventojai ir karo belaisviai, konfiskuojami valstybiniai ir kooperatiniai sandėliai, nustatomos kainos ir pinigų kursas, kariuomenės reikalams užiminėjami butai ir kiti pastatai, rekvizuojami arkliai, maisto produktų ir degalų atsargos, nustatomos komendanto valandos ir t. t. Karinės administracijos valdymas ypač didelės žalos Lietuvai ir jos gyventojams (išskyrus žydus) nepadarė. Nors karinė administracija nepripažino Lietuvos laikinosios vyriausybės ir Lietuvos valstybingumo, su lietuviškomis įstaigomis bendradarbiavo. Karinė valdžia mažiau kišosi į vietinių įstaigų darbą negu ją pakeitusi vokiečių civilinė okupacinė valdžia. Vokiečių karinei administracijai labiausiai rūpėjo saugumo ir vermachto aprūpinimo maisto produktais bei kuru reikalai. Dėl to lietuvių įstaigos iš pradžių turėjo reliatyviai didesnę veiksmų laisvę, negu įvedus civilinę vokiečių valdžią.

1941 m. lapkričio 1 d. Lietuvos apsauginės srities komendantu buvo paskirtas buvęs Vokietijos karo atašė Lietuvoje pulkininkas (nuo 1942 m. – generolas majoras) Emilis Justas (1886–1947). Lietuvos vyriausiojo karo lauko komendanto pareigas E. Justas ėjo beveik iki pat vokiečių okupacijos pabaigos (1944 m. gegužės mėn.). E. Justo vadovaujama komendantūra įsikūrė buvusios Krašto apsaugos ministerijos pastate, Kaune (tuometinis adresas Gedimino g. 19). Karo lauko komendantūroje tarnaudavo 12 karininkų ir 40 puskarininkių bei eilinių, vietos komendantūrose – po 2-3 karininkus ir 12–20 eilinių. Didesniuose miestuose karo lauko komendantūroms buvo pavaldūs 1-2 vokiečių apsaugos batalionai, vietos komendantūroms – kuopos. Karo lauko komendantai jiems pavaldžioje teritorijoje turėjo neribotą valdžią. Kauno karo lauko komendantūros veiklos sritis sutapo su Kauno apygardos ribomis (ši apygarda apėmė Kauno, Alytaus, Kėdainių, Marijampolės, Lazdijų, Šakių ir Vilkaviškio apskritis). Tačiau iki 1944 m. pradžios, kol nebuvo įsteigtos

b. 1049, l. 105.

Šiaulių ir Panevėžio karo lauko komendantūros, Kauno karo lauko komendantūros žinioje buvo ir pastarųjų apygardų teritorija. 1942 m. vasaros pradžioje Lietuvos ir Latvijos vermachto komendantūros buvo pertvarkytos. Karo lauko komendantūros buvo pavadintos vyriausiosiomis lauko komendantūromis (vok. *Oberfeldkommandantur*, OFK), o jų komendantai – vyriausiaisiais karo lauko komendantais ir Latvijos arba Lietuvos apsaugos sričių komendantais. Nuo 1943 m. vidurio svarbiausiu karo komendantūrų rūpesčiu tapo kova su sovietiniais partizanais, geležinkelių, tiltų ir karinių objektų apsauga nuo partizanų puolimų, diversijų ir sabotažo aktų. Tačiau vermachto komendantūroms nepakako karinių ir policinių pajėgų saugumui užtikrinti ir vis labiau stiprėjančiam sovietiniam bei lenkų partizaniniam judėjimui sunaikinti.

Arūnas BUBNYS

GERMAN MILITARY INSTITUTIONS IN KAUNAS (1941-1944)

Summary

A network of Wehrmacht Kommandantures was established in Lithuania occupied by Germany, officially named the General District of Lithuania. The government authorities resided in Kaunas, the administrative centre of the country. The key aim of the German military administration was to maintain the order, thus it did not cause a great harm to Lithuania and its inhabitants (except for the Jewish people). The German military administration was mostly concerned with the issues of security and provision of Wehrmacht with food and fuel. The Lithuanian institutions had relatively more freedom of action which diminished notably with the establishment of the civil German government.

The Field Marshals had an unlimited power in the territory under their command. The sphere of action of Kaunas Kommandantures coincided with the borders of Kaunas district, which encompassed Kaunas, Alytus, Kėdainiai, Marijampolė, Lazdijai, Šakiai, and Vilkaviškis. In the beginning of the summer of 1942, the reorganization of Wehrmacht Kommandantures in Lithuania and Latvia began. The Kommandantures were renamed into Oberfeldkommandantures (OFK), whereas their commanders into the 'Oberfeld' Commanders and Commanders of the Defence Districts of Lithuania and Latvia. Since the middle of 1943, the major aim of Kommandantures became the battle with the soviet partisans and the defence of railroads, bridges and military objects from the partisan attacks, diversions and acts of sabotage.

Keywords: German military Wehrmacht, Kommandantures, Kaunas district, field marshals.